

PAMIĘĆ I ODPOWIEDZIALNOŚĆ
O MONOGRAFII ARCYBISKUPA GRZEGORZA RYSIA
CHRZEŚCIJANIE WOBEC ŻYDÓW

WPROWADZENIE

Książka arcybiskupa Grzegorza Rysia, *Chrześcijanie wobec Żydów. Od Jezusa po inkwizycję. XV wieków trudnych relacji* (Wyd. WAM, Kraków 2023, ss. 272) stanowi ambitną próbę zmierzenia się z jednym z najtrudniejszych tematów w historii Kościoła. Autor, łączący kompetencje mediewisty z doświadczeniem hierarchy kościelnego, przedstawia panoramę relacji chrześcijańsko-żydowskich od starożytności po próg nowożytności. Geneza pracy, sięgająca cyklu wykładów organizowanych przed dwudziestoma laty w Wyższym Seminarium Duchownym Archidiecezji Krakowskiej, nadaje jej szczególny charakter – jest to bowiem dzieło powstałe z myślą o edukacji przyszłych duszpasterzy, ale jednocześnie aspirujące do miana naukowej syntezy.

Monografia wpisuje się w nurt krytycznej refleksji nad antyjudazmem chrześcijańskim, zapoczątkowany po Soborze Watykańskim II, a w polskiej historiografii reprezentowany dotąd głównie przez prace tłumaczone. Arcybiskup, obecnie kardynał, Ryś podejmuje wyzwanie stworzenia oryginalnej syntezy opartej na źródłach, wykraczając poza kompilacyjny charakter niektórych dotychczasowych opracowań. Jego praca sytuuje się na przecięciu historii Kościoła, historii prawa kanonicznego i studiów nad antysemityzmem, oferując perspektywę, która łączy erudycję historyczną z wrażliwością duszpasterską biskupa i kardynała.

STRUKTURA I METODOLOGIA DZIEŁA

Konstrukcja omawianej książki zasługuje na uznanie ze względu na przemyślaną architekturę narracji. Autor rozpoczyna od przedstawienia geografii i chronologii diaspory żydowskiej, by następnie przejść do analizy teologicznych podstaw separacji Kościoła od Synagogi. Kolejne rozdziały układają się w logiczny ciąg: od ram prawnych koegzystencji w *Christianitas*, przez oblicza średniowiecznego antysemityzmu, po dramatyczny epilog inkwizycji iberyjskich. Szczególnie wartościowy jest rozdział o debacie jako alternatywie przemocy (*Non armis, sed verbis*), pokazujący nieudane próby dialogu.

Metodologicznie Ryś opiera się na imponującym korpusie źródeł, którego podstawę stanowi monumentalna edycja Shlomo Simonsohna *The Apostolic See and the Jews*. To właśnie analiza dokumentów papieskich pozwala Autorowi na ukazanie dynamiki stanowiska Stolicy Apostolskiej – od ostrożnej tolerancji Grzegorza Wielkiego po restrykcyjne regulacje późnego średniowiecza. Warsztat historyczny Autora ujawnia się w umiejętnym zestawianiu źródeł normatywnych z narracjami kronikarskimi i materiałem ikonograficznym, co pozwala na wielowymiarowe uchwycenie badanej problematyki.

GLÓWNE TEZY I ICH OSADZENIE W LITERATURZE PRZEDMIOTU

Książka nie ma struktury czysto chronologicznej ani systematycznej. Poszczególne rozdziały koncentrują się wokół tematów kluczowych: dziejów diaspory, teologii wykluczenia (np. w homiliach Jana Chryzostoma), relacji w źródłach liturgicznych i synodalnych, ikonografii *Synagogi i Ecclesii*, kaznodziejstwa antyżydowskiego oraz roli papieża jako obrońców bądź sędziów społeczności żydowskiej.

Autor z powodzeniem przeplata analizę faktograficzną z refleksją teologiczną. Nie unika tematów trudnych – takich jak: przemoc podczas krucjat, przymusowe chrzty, oskarżenia o profanacje hostii czy zakazy zawierania małżeństw mieszanych. Z drugiej strony, wskazuje także pozytywne przykłady: ochronę Żydów przez papieża (zwłaszcza Grzegorza Wielkiego), interwencje w obronie wspólnot w Italii i Polsce, a także fakt, że w czasach największych prześladowań Żydzi najczęściej osiedlali się właśnie w Państwie Kościelnym i Rzeczypospolitej.

Centralna teza arcybiskupa Rysia głosi, że problem relacji chrześcijańsko-żydowskich nabrał dramatycznego charakteru dopiero w drugim tysiącleciu, szczególnie w kontekście wypraw krzyżowych i epidemii dżumy. To ustalenie koresponduje z pracą wybitnego francuskiego mediewisty Gilberta Dahana, *Intelektualiści chrześcijańscy wobec Żydów w średniowieczu* (Kęty 2020). Praca Dahana jest co prawda zacytowana przez Rysia, choć – jak się wydaje – zbyt skromnie. Podczas gdy Dahan koncentruje się na intelektualnym wymiarze polemiki, pokazując ewolucję od „misjonarskiego współżwodnictwa” do „wymuszonych debat”, Ryś bardziej interesuje się wymiarem społecznym i prawnym.

Nowatorstwo arcybiskupa Rysia polega na szczegółowej analizie mechanizmów izolacji i wykluczenia opartych na źródłach papieskich. Jego interpretacja Bulli *Sicut Iudaeis* jako dokumentu protekcyjnego, gwarantującego jedynie minimum praw, stanowi ważny wkład w zrozumienie papieskiej polityki wobec Żydów. Podobnie cenna jest analiza Konstytucji Soboru Laterańskiego IV, gdzie autor przekonująco pokazuje, jak regulacje finansowe (dotyczące lichwy) i społeczne (nakaz oznaczania stroju) tworzyły trwałe stereotypy wykluczenia.

W kontekście istniejącej literatury, praca arcybiskupa Rysia wyróżnia się również odważnym postawieniem pytania o odpowiedzialność Kościoła. Analiza fresku *Żywy Krzyż* z Koprzywnicy, gdzie ramię krzyża zabija Synagogę, stanowi przejmującą metaforę wypaczenia ewangelicznego przesłania. Ten typ refleksji, łączący analizę historyczną z krytyką teologiczną, sytuuje książkę w nurcie „oczyszczania pamięci”, zapoczątkowanym przez Jana Pawła II.

WYMIAR EDUKACYJNY I ODBIORCY

Geneza dydaktyczna książki pozostawiła wyraźny ślad w jej konstrukcji. Ryś świadomie zachował „podręcznikowy” charakter niektórych fragmentów, szczególnie w pierwszym rozdziale, gdzie przedstawia podstawowe informacje o diasporze żydowskiej. Ta decyzja, choć może razić specjalistów, jest uzasadniona grupą docelową – duszpasterzami i katechetami, często potrzebującymi elementarnej wiedzy.

Książka adresowana jest przede wszystkim do trzech grup odbiorców. Po pierwsze, do duchowieństwa i alumnów seminariów, dla których stanowi niezbędne kompendium wiedzy o historycznych relacjach Kościoła z judaizmem. Po drugie, do nauczycieli historii i religii, znajdujących w niej materiał źródłowy i interpretacyjny pomocny w realizacji programu nauczania. Po trzecie, do szerszego grona czytelników zainteresowanych historią Kościoła i korzeniami współczesnego antysemityzmu.

Wartość edukacyjna książki polega nie tylko na przekazie faktograficznym, ale przede wszystkim na kształtowaniu krytycznej świadomości historycznej. Arcybiskup Grzegorz Ryś nie ukrywa ciemnych kart historii Kościoła, przeciwnie – nazywa je po imieniu, co w kontekście polskim, gdzie dominuje często apologetyczna narracja o dziejach Kościoła, ma szczególne znaczenie.

WNIOSKI PRAKTYCZNE DLA EDUKACJI

Monografia Rysia dostarcza cennego materiału reformie nauczania historii Kościoła na wszystkich poziomach edukacji. Przede wszystkim pokazuje konieczność włączenia perspektywy żydowskiej do standardowego *curriculum*. Analiza tekstów patrystycznych w kontekście ich recepcji i konsekwencji społecznych uczy krytycznego podejścia do tradycji chrześcijańskiej.

Dialogowi międzyreligijnemu książka oferuje solidną podstawę historyczną, niezbędną w uczciwej rozmowie. Pokazując mechanizmy powstawania stereotypów (Żyd-lichwiarz, oskarżenia o mord rytualny), dostarcza narzędzi do ich dekonstrukcji. Szczególnie cenna jest analiza nieudanych średniowiecznych prób dialogu, która może służyć jako przestroga przed powtarzaniem błędów przeszłości.

W kontekście formacji seminaryjnej i katechetycznej, praca arcybiskupa Rysia powinna stać się lekturą obowiązkową. Jej znaczenie polega na integrowaniu wiedzy historycznej z refleksją teologiczną i wrażliwością pastoralną, co jest niezbędne w kształtowaniu dojrzałych postaw chrześcijańskich w społeczeństwie pluralistycznym.

PERSPEKTYWY BADAWCZE

Monografia arcybiskupa Grzegorza Rysia stanowi znaczący wkład w polską historiografię relacji chrześcijańsko-żydowskich. Jej największą zaletą jest solidna baza źródłowa i odwaga w stawianiu trudnych pytań o odpowiedzialność Kościoła. Autor skutecznie przełamuje dominującą w Polsce narrację martyrologiczną, pokazując, że chrześcijanie częściej jednak byli sprawcami niż ofiarami przemocy.

Autor sam przyznaje, że dzieło bywa „nierówne” i nie obejmuje wszystkich tematów należących do historii relacji chrześcijańsko-żydowskich. Pewnym mankamentem jest ograniczone wykorzystanie najnowszych nurtów badawczych, szczególnie perspektywy tzw. „nowej historii kulturowej” – kierunku, który bada nie tylko fakty i dokumenty, ale także wyobrażenia, symbole i mechanizmy kształtowania zbiorowej pamięci. Włączenie takich analiz, koncentrujących się na tym, jak obrazy Żyda funkcjonowały w średniowiecznej wyobraźni, w kazaniach, legendach czy sztuce ludowej, mogłoby wzbogacić obraz o wymiar mentalności potocznej, która często silniej niż oficjalne dokumenty kształtowała codzienne relacje międzywyznaniowe. Zbyt słabo zarysowany jest kontekst bizantyński i prawosławny, co zubaża nieco obraz relacji chrześcijańsko-żydowskich.

Książka otwiera ważne perspektywy badawcze. Centralną cechą średniowiecznego stosunku do judaizmu stanowiło napięcie między fascynacją a odrzuceniem, między potrzebą zachowania Żydów jako świadków a chęcią ich eliminacji. Zrozumienie średniowiecznych korzeni antysemityzmu pozostaje zatem kluczowe w analizie późniejszych form nienawiści wobec Żydów i mechanizmów ich wykluczenia. Dlatego pilnie potrzebna jest kontynuacja badań obejmująca epokę nowożytną i współczesną. Wartościowe byłoby też pogłębione studium porównawcze sytuacji Żydów w różnych częściach Europy, ze szczególnym uwzględnieniem specyfiki polskiej. Monografia arcybiskupa Grzegorza Rysia stanowi solidny fundament przyszłych badań, a jej znaczenie wykracza daleko poza ramy akademickie, dotykając fundamentalnych kwestii tożsamości i odpowiedzialności współczesnego Kościoła.

Wartość tej pracy – łączącej rzetelność naukową z odwagą moralną – sprawia, że zasługuje ona na szerszy obieg międzynarodowy. Anglojęzyczna edycja tej monografii mogłaby znacząco wzbogacić globalną debatę o historycznych relacjach chrześcijańsko-żydowskich, wnosząc do niej perspektywę z Europy Środkowo-Wschodniej, gdzie przez wieki współistniały najliczniejsze wspólnoty obu wyznań. Byłby to także ważny głos hierarchy katolickiego, który nie ucieka od trudnej prawdy o przeszłości swojego Kościoła, uznając, że tylko poprzez uczciwe zmierzenie się z historią można budować autentyczny dialog w teraźniejszości.

ks. Andrzej P. Perzyński